

Dildoraxon YANGIBOYEVA,
«Oila va gender» ilmiy-tadqiqot instituti tayanch doktranti
E-mail: dildorichkayangiboyeva98@gmail.com

Psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent D.Abdullajanova taqrizi asosida

KO'P BOLALI OILALARDAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLAR IJTIMOY-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Tadqiqotchilarning oilaviy munosabatlarga qiziqishi oilaviy muammolarning murakkabligi, oilaviy hayotning qonuniyatlarini o'rganish va tushunish, ijtimoiy rivojlanishning ma'lum bir bosqichiga xos bo'lgan oilaning mavjudligi xususiyatlarini tahlil qilish kabi bir qator sabablarga bog'liq. Ko'p bolali ota-onalar uchun oilaga munosabat oiladagi bolalar soni bilan o'zaro bog'liqdir. Ko'p bolali oilalardagi shaxslararo munosabatlarni o'rganish mazkur oilalardagi oila ichidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini, hayotiy faoliyatining o'ziga xos jihatlarni ochib berishi bilan birga oilaning keyingi mavjud bo'lish istiqbollarni aniqlashga imkon beradi.

Kalit so'zlar: Ko'p bolali oila, shaxslararo munosabatlar, juftliklar ustanovkasi, qadriyatlar orientatsiyasi, oila funksiyalari, individuallik, psixologik rivojlanish.

МЕЖЛИЧНОСТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В МНОГОДЕТНЫХ СЕМЬЯХ КАК СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

Интерес исследователей семейных отношений обусловлен рядом причин, таких как сложность семейных проблем, изучение и понимание законов семейной жизни, анализ особенностей существования семьи, характерных для определенного человека. У многодетных родителей отношение к семье коррелирует с количеством детей в семье. Исследование межличностных отношений в многодетных семьях выявляет специфику внутрисемейных отношений в этих семьях, специфические стороны их жизнедеятельности, позволяет определить дальнейшие перспективы семьи.

Ключевые слова: Многодетная семья, межличностные отношения, формирование пары, ценностные ориентации, функции семьи, индивидуальность, психологическое развитие.

INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN THE LARGE FAMILIES AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Annotation

The interest of researchers in family relations is due to a number of reasons, such as the complexity of family problems, the study and understanding of the laws of family life, and the analysis of the characteristics of the existence of the family characteristic of a certain stage of social development. For parents with many children, the attitude towards the family is correlated with the number of children in the family. The study of interpersonal relations in the large families reveals the specific characteristics of intra-family relations in these families, specific aspects of their life activities, and allows to determine the future prospects of the family.

Key words: Large families, interpersonal relations, couple formation, value orientation, family functions, individuality, psychological development.

Kirish. Jamiyat darajasida oilada sodir bo'layotgan o'zgarishlar oilaning qadr-qimmatini ma'lum darajada yo'qotishini ifodalovchi ajralishlarning ko'payishi, yetim bolalarning tarqalishi, to'liqsiz oilalarning vujudga kelishi kabi salbiy hodisalar dinamikasida namoyon bo'ladi. Oila darajasida mazkur o'zgarishlar oilaviy funksiyalarni bajarish tabiatida va oila ichidagi munosabatlarning xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Shaxs darajasida birinchi navbatda, shaxsning oilaga bo'lgan munosabati xususiyatlarida qayd etilishi mumkin. Oila bilan bog'liq bu o'zgarishlarning eng sezilarli salbiy ko'rinishlari orasida tug'ilishning pasayishi va oiladagi bolalar sonining cheklanishi kiradi. Ko'p bolali oila zamonaviy jamiyat uchun kamdan-kam uchraydigan va atipik hodisa bo'lishiga qaramay, bunday oilalarning ma'lum foizi mavjud bo'lib qolmoqda. An'anaviy tug'ilish ko'rsatkichlari bilan bog'liq bo'lmagan ko'p bolali oilalarning paydo bo'lishi ham qayd etilgan. Shu munosabat bilan ko'p bolali oilalar har tomonlama ijtimoiy-psixologik o'rganishga muhtoj.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko'p bolali oila - uch va undan ortiq bolani, shu jumladan o'n sakkiz yoshga to'lmagan asrab olingan bolalarni tarbiyalayotgan oila

hisoblanadi. Ko'p bolali oilalar ko'p bolali bo'lish shartlariga ko'ra farqlanadi, ular ataylab ko'p bolali bo'lishga qaror qilgan oilalar, ko'p bolalari oilani rejalashtirishning yetishmasligi natijasi bo'lgan oilalar, birlashgan to'liq bo'lmagan oilalar, ko'p bolali oilalar bo'lishi mumkin. Ko'p bolali oilalarda bolalarning rivojlanishiga oila a'zolarining soni, turmush sharoiti va shaxsiy fazilatlar kabi omillar ta'sir qiladi. Ko'p bolali oilalarning muammolari moddiy va maishiy ahvoldagi noqulayliklar, ish bilan ta'minlanmaslik va uy-joy yetishmasligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ko'p bolali oilaning psixologik qiyinchiliklari ota-onalarning bolalarga e'tiborsizligi, katta yoshdagi bolalarning ijtimoiy yoshidan oshib ketishi, psixologik iqlim va past turmush darajasi bilan bog'liq qiyinchiliklar bo'lishi mumkin. Ko'p bolali oilalarning ota-onalari ma'lum bir ota-ona maqomini olish istagi, stressga psixologik qarshilik, yuqori darajadagi uyg'unlik va tarbiyaviy fazilatlarining past darajasi kabi psixologik farqlar bilan ajralib turadi. Ko'p bolali ota-onalarning hayotiy qadriyatlar ota va ona rolida o'zini o'zi tasdiqlashning namoyon bo'lishi, yaqin munosabatlarga

bo'lgan ehtiyoj va barqarorlikning yuqori ahamiyati, shuningdek, aloqa va moddiy xavfsizlik bilan bog'liq [5].

Ko'p bolali oilalarning ota-onalari o'zlarining ota-onalik maqomini saqlab qolish istagi, stressga yuqori darajadagi psixologik qarshilik, birlashish va ta'lim fazilatlarini bilan ajralib turadi. Insonning oiladagi hayotiy qadriyatlarining o'ziga xosligi otalik va onalikda o'zini o'zi tasdiqlash, yaqin munosabatlar va barqarorlik, shuningdek, aloqa va moddiy xavfsizlik ehtiyojlarini qondirish imkoniyati bilan bog'liq. Ko'p bolali oila a'zolari uchun qadriyatlar nikoh, ota-onalik va oilaviy rishtalar bilan bog'liq. Oilaning xususiyatlarini belgilovchi muhim parametrlardan biri ehtiyojlarni qondirish va maqsadlarga erishishga qaratilgan hayotiy faoliyatni tavsiflash, shuningdek, oilaning umumiy yo'nalishini nafaqat individual, shaxsiy shaklda, balki ijtimoiy formatda ham belgilaydigan parametrlardir [6].

Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarni ko'p bolali oilalar fenomeni, uning oilalarning hayot sifatiga ta'siri uzoq vaqtdan beri qiziqtiradi. An'anaviy jamiyat sharoitida bolalar tug'ilishining iqtisodiy motivlari ustunlik qildi, chunki bolalar mehnatkash sifatida oilaga iqtisodiy jihatdan foydali bo'lgan va qariganda ota-onalarning farovonligining kafolati bo'lgan. Bolalar alohida iqtisodiy ne'matdir, chunki ular nafaqat oila ehtiyojlarining manbai, balki uning uzoq muddatli investitsiya obyekti hamdir. Bunday investitsiya jarayonini amalga oshirib, oila kelajakdagi xarajatlarini butun oila uchun yoki bolaning o'zi uchun daromadlar oqimini oshirish orqali qoplashga umid qiladi. Shuni ham hisobga olish kerakki, bolaning inson kapitalini shakllantirish sifati oiladagi bolalar soniga bog'liq bo'ladi va bu jarayonda ota-onalarning hissasi boshqacha tarzda idrok etiladi.

1970-yillarda oiladagi bolalar soni va sifati o'rtasidagi muhim bog'liqlikni isbotlovchi, ushbu determinantlarga ta'sir qiluvchi individual omillarni o'rganuvchi bir nechta mashhur nashrlar paydo bo'ldi. G.Bekker ota-onalarning moddiy farovonlik darajasini oilada bolalarning ta'lim olish darajasiga ta'sir qiluvchi asosiy omil sifatida ajratib ko'rsatdi. Ushbu talqindan kelib chiqqan holda, oila inson kapitaliga investitsiya qilish imkoniyatiga ega bo'lgan moliyaviy resurslarni taqsimlashning asosiy kanali sifatida ishlaydi. Oila a'zolari tomonidan olingan daromadlar inson kapitalini ishlab chiqarish, rivojlantirish va takror ishlab chiqarish uchun shart-sharoitlarni to'liq shakllantiradi [4].

Ko'p bolali oilalar o'tgan asrning 90-yillar boshidan boshlab psixologik tadqiqot obyektiga aylandi. Ota-onalarning psixologik xususiyatlarini va ko'p bolali oilalarda oila ichidagi munosabatlarining xususiyatlarini o'rganish faqat bir nechta xorijiy tadqiqotlarda amalga oshirildi. Xorij, xususan, MDH davlatlari psixologiyasida bu hodisalar amalda o'rganilmagan. Bu esa, zamonaviy jamiyatda ko'p bolali oilaning muhim ijtimoiy roli va bu hodisaga psixologik tadqiqotlar yo'qligi o'rtasidagi qarama-qarshilikni keltirib chiqaradi.

I.S.Demina ta'kidlaganidek, ko'p bolali oilalarda bolaning individualligini rivojlantirishda turli omillarning (iqtisodiy, biologik, psixologik) rolini o'rganishga imkon beruvchi maxsus model bo'lib ishlaydi. Ko'p bolali oilalarning psixologik tadqiqotlarida tavsiflangan omillari orasida quyidagilar ajralib turadi:

- konfiguratsiya parametrlari (oila kattaligi, tug'ilish tartibi, bolalar tug'ilishi orasidagi intervallar);
- rivojlanishning ekologik sharoitlari xususiyatlari (oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati, intellekti, ota-onalarning ta'limi, madaniy farqlar, shaxslararo munosabatlar);
- oila a'zolarining individual xususiyatlari (yoshi, bolalar va ota-onalarning jinsi) [11].

Mashhur rus psixologi N.N.Obozov oilaga yo'naltirilganlikni, birlikka intilish va oila ahilligini ko'p bolali oilaning asosiy belgilari sifatida belgilaydi. Muallifning so'zlariga ko'ra, oilaning kattalashishi bilan uning a'zolari

o'rtasidagi munosabatlar o'zgaradi, rollar tarkibi «bola-bola» tipidagi turli yoshdagi munosabatlar tufayli kengayadi [3].

Ko'p bolali oilalarda ajralishlar nisbatan kamroq qayd etiladi, biroq ushbu hodisa sodir bo'lgan taqdirda ham bu faqat erning iqtisodiy yoki axloqiy-psixologik qobiliyatsizligi tufayli yuzaga kelgan, deya qaraladi. E.V.Foteeva tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, ko'p bolali bo'lish motivi tabiiy bo'lib, bunday tipdagi oilalar boshidanoq turmush o'rtoqlarning bir-biriga, oilaviy kelajagiga bo'lgan ishonchi bilan ajralib turadi, bu esa ularga ko'p farzandli bo'lishga imkon beradi. Oiladagi barcha bolalar oilaga majburiy ta'sir ko'rsatdi. Ko'p bolali oila bolalar, kattalar va kichiklar, aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi turli xil munosabatlariga boy. Bu shaxsni shakllantirish va yosh avlodni ijtimoiy faoliyatda, jumladan, nikoh va ota-ona rollarida ishtirok etishga tayyorlashda katta ahamiyatga ega [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Oilaning asosiy funksiyalarini (tarbiyaviy, maishiy, hissiy, ma'naviy, reproduktiv funksiyalar, jinsiy-erotik va boshqalar) amalga oshirish, uning xususiyatlarini oilaning yana bir muhim parametri - uning tuzilishiga bog'liq. Bu parametrga asoslanib, oilaning quyidagi xususiyatlarini hisobga olish kerak: oilaning tarkibi, a'zolari soni va shunga qarab oilada rivojlanadigan munosabatlar [7]. Oila a'zolarining soniga, har bir oilada a'zolar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos tuzilmasi ajratiladi. Ko'p bolali oilalardagi shaxslararo munosabatlarga yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi muhim omil sifatida shaxslarning qadriyatlar orientatsiyasi turadi. Olib borilgan tadqiqotlarning natijalarini tahlil qilish parametrlariga ko'ra, ko'p va kam bolali oilalarning qadriyat yo'nalishlari solishtirilganda, ko'p bolali oilalarda shaxsning o'z-o'zini rivojlantirishi (4%), odamlarga hurmat va yordam berish (8%), sezgirlik, jismoniy jozibadorlik, tashqi ko'rinish (4%), oiladagi iliq, g'amxo'r munosabatlarga, uning farovonligiga (60%), hayotdagi yuqori ijtimoiy mavqega (12%), ijodkorlik (4%), tashvishsiz hayot (8%) ustun qadriyatlar sifatida baholangan. Kam bolali oilalarda shaxsiy o'zini o'zi rivojlantirish (4%), oiladagi iliq, g'amxo'r munosabatlar, oila farovonligi (8%), yuqori ijtimoiy mavqega (52%), ijodkorlik (4%), betashvish hayot (32%) kabilar tanlangan [1].

Ko'p bolali oilalarda ota-onalarning quyidagi muhim qadriyatlarini aniqlangan: jinsiy hayotdagi garmoniya (8%), shaxslararo munosabatlar (4%), turmush o'rtoqni dam olish hamrohi sifatida ko'rish (12%), moddiy yordam (8%); samimiylik va ochiqlik (4%), oilaga bag'ishlash (60%), ma'qullash (4%). Kam bolali oilalarda ota-onalar quyidagi muhim qadriyatlarga ega: jinsiy hayotdagi garmoniya (20%); moddiy yordam (40%), oilaga sadoqat (12%), ro'zg'or ishlari (24%), tasdiqlash (4%).

Umumiy bo'lgan hayotiy qadriyatlar diagnostikasi shuni ko'rsatadiki, ko'p bolali oilalarda ota-onalar o'rtasida ustunlik qiladigan qadriyatlar: salomatlik (28%), oila - (56%), xizmat ko'rsatish (12%), dam olish (4%). Kam bolali oilalarda quyidagi ustuvor hayot qadriyatlarini aniqlangan: sog'liq (20%), moddiy ta'minot (44%), oila (12%), martaba (24%). Test va so'rov natijalarini matematik va statistik qayta ishlash oila uchun qadrlil bo'lgan ko'p bolali ota-onalar ulushining oilani hayotiy qadriyat sifatida qabul qiladigan kam bolali oilalardagi ota-onalar ulushidan ustunligini ko'rsatdi.

Ko'p bolali oilaning yashash shakli 5 yoki undan ortiq bolalar soni bilan belgilanadi. Ko'p bolali oila - o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan oilaning alohida turi. Ko'p bolali oila turmush o'rtoqlar o'rtasidagi katta hamjihatlik bilan ajralib turadi, bunday oilalarda ajralishlar juda kam uchraydi va asosan erkaklarning bolalarni tarbiyalashga qodir emasligi, boshqa oilaviy va uy-ro'zg'or vazifalarini bajara olmasligi sababli sodir bo'ladi. E.G.Eydemiller, V.V.Justitskis, G.I.Osadchey, A.I.Antonova, T.V.Andreeva, N.V.Aleksandrova, S.V.Kovaleva, A.N.Obozova,

V.M.Medkova, F.O.Semenova va boshqalarning fikriga ko'ra, ko'p bolali oila muammosi ko'p qirrali va ko'pincha noaniq baholarni aks ettiradi [11]. Ko'p bolali oilalarni ijobiy baholagan tadqiqotchilar ushbu hodisaning progressivligini, uning nafaqat aholining oddiy ko'payishi va mamlakatda tug'ilish darajasini barqarorlashtirish uchun muhimligini, balki bolalarni ijtimoiylashtirishdagi afzalliklari va ijobiy tomonlarini ham ta'kidlaydilar. Hamma tadqiqotchilar ham ko'p farzandli bo'lishning ijobiy tomonlarini oila mavjudligining bir shakli sifatida ko'rmaydilar. Aksincha, negativistik pozitsiya tarafdorlari ta'kidlashicha, ko'p bolali oilada hamma bolalarga ham to'g'ri e'tibor berilmaydi, ko'p bolali oilalar, kam ta'minlangan va shunga ko'ra, bolalar rivojlanishda turli xil og'ishlarni keltirib chiqaradi [10].

Ko'p bolali oilalarda turmush o'rtoqlar o'rtasidagi ijobiy, barqaror munosabatlar, uzoq muddatli nikoh va oilaviy munosabatlardan qoniqish oiladagi farzandlar soniga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardir. Ma'lum bo'lishicha, hissiy va ma'naviy farovon oilalarda turmush o'rtoqlarning reproduktiv munosabatlari yuqoriroq bo'ladi. Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, ko'p bolali ota-onalik, ya'ni, bolalarning tug'ilishini ongli ravishda rejalashtirish moddiy omil bilan emas, balki, birinchi navbatda, oilada hukmronlik qiladigan hissiy, ma'naviy komponent bilan belgilanadi. Ko'p bolali oilalarda o'zaro tushunish va o'zaro yordamga qaratilgan ko'plab shaxslararo munosabatlar va hissiy aloqalarga ega bo'lgan, katta yoshdagilarning rahbarligi ostida turli yoshdagi va jinsdagi bolalar guruhi mavjud. Bolalar uy yumushlarini o'z zimmlariga oladilar, kichik oilaviy muammolarni hal qiladilar va o'zlarining uy vazifalariga ega bo'lishadi.

Ko'p bolali oila maydoni o'ziga xos muhit bo'lib, bolaning ijtimoiylashuvi, shaxsiy fazilatlar va xususiyatlarini shakllantirish jarayoniga ta'sir qiladi, bolaning jamiyatdagi mulqoti va o'zaro ta'sirining tabiatini belgilaydi. Ijtimoiylashtirish vektorini belgilovchi muhim omil - bu uning ijtimoiy mavqei, ko'p bolali oilaning moddiy, ma'naviy va axloqiy farovonligi, bu har bir oila a'zosining shaxsiyatining rivojlanishiga turli xil ta'sir ko'rsatadi [9].

Oilaning psixologik iqlimi muhim omil bo'lib, uni barcha oila tadqiqotchilari ilmiy va ijtimoiy hodisa sifatida ta'kidlaydilar. Psixologik iqlim dinamik hodisa bo'lib, uning yaratilishi va saqlanishi har bir oila a'zosining sa'y-harakatlari va mehnatiga bog'liq. Psixologiyada oilaviy psixologik

iqlimning uch turi mavjud: qulay, noqulay va qarama-qarshi. Sotsiologlar va psixologlarning uzoq muddatli kuzatishlari shuni ko'rsatadiki, oilalarning muhim qismi qarama-qarshi psixologik iqlimga ega. I.V.Grebennikovning ta'kidlashicha, ko'p bolali oila uchun qulay iqlim quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi: birdamlik, xavfsizlik hissi va hissiy qoniqish, o'zaro tushunish, o'z oilasiga mansubligidan faxrlanish. Shu bilan birga, o'z-o'zini tanqid qilish, oilaning boshqa a'zolariga nisbatan do'stona tanqid, o'zaro sabr-toqat va fikrlar turlicha bo'lganda to'g'rilik yaxshi rivojlangan bo'lishi [8].

Xulosa va takliflar. Ko'p bolali oila o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan alohida turdagi oiladir. Oila va ota-ona bolaning birinchi ijtimoiy muhitini tashkil qiladi. Oila har bir inson hayotida muhim o'rin tutadi va shaxsning shakllanishi uchun makondir. Oiladagi psixologik iqlim bolaning oilada paydo bo'lishining birinchi kunlaridanoq shakllana boshlagan va butun oila a'zolari bilan birga o'zgarib, butun umr davom etadigan bola-ota munosabatlariga bog'liqdir.

Ota-onaning oilaga munosabati oilaviy hayotning turli sohalariga bo'lgan munosabatlarning tuzilishini ifodalaydi. U shaxsning ushbu sohalaridagi obyektlarning ma'lum sinflariga bo'lgan munosabati, baholari va yo'nalishlari to'plamida namoyon bo'ladi. Oilaga munosabat obyektlari oila guruhi a'zolari, shaxsning o'zi - munosabatlarning subyekt, shuningdek, oilaviy hayotning muayyan sohalariga xos bo'lgan hodisalar va vaziyatlardir. Ko'p bolali ota-onalarning oilaga bo'lgan munosabatining kam bolalilarga nisbatan o'ziga xosligi birinchidan, ko'p bolali ota-onalar, jinsidan qat'i nazar, reproduktiv sohaning bir qator xususiyatlariga ega bo'lib, ular ko'p sonli bolalarga bo'lgan munosabatda, ularning sonidan qat'iy nazar, bolalarni to'liq ta'lim va tarbiyalash imkoniyatlarini baholashda namoyon bo'ladi. Ko'p bolali oilalardagi onalarda reproduktiv sohaga nisbatan munosabat yuqori bo'lib, noqulay turmush sharoitida farzand ko'rish imkoniyatini yuqori baholash va tug'ilishning diniy me'yorlariga yo'naltirish kabilarda namoyon bo'ladi. Ko'p bolali oilalardagi otalar uchun - ota-onaning tarbiyaviy, intim-jinsiy sohalar va ota-onalarning tashqi jozibadorligi bilan bog'liq holda ota-ona rolining muhimligini yuqori baholash, bolalarning jadal rivojlanishiga yo'naltirish munosabati ajralib turishi qiyosiy tadqiqotlar tahlili asosida ma'lum bo'ldi.

ADABIYOTLAR

1. Сермягина О.С. Многодетная семья в современном мире [Текст] / О.С. Сермягина. - М.: Проспект, 2008. - 225 с.
2. Торохтий В.С. Психологическое здоровье семьи [Текст] / В.С. Торохтий. - СПб.: Каро, 2009. - 275 с.
3. Фотева Е.В. Межличностные отношения супругов и число детей в семье [Текст] / Е.В. Фотева // Семья и школа. - 2010, № 2. - С. 31-32.
4. Юдина И.Ф., Юдина Л.И. Социально-психологические основы семейной жизни [Текст] / И.Ф. Юнда. - М.: Речь, 2010. - 145 с.
5. Янкова З.А. Мужчина и женщина в семье [Текст] / З.А. Янкова. - М.: Астрель, 2012. - 180 с.
6. Эйдемиллер, Э.Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия [Текст] / Э.Г. Эйдемиллер. - СПб.: Речь, 2013. - 274 с.
7. Андреева Т.В. Психология современной семьи. Монография. - СПб.: Речь, 2005. - 436 с.
8. Гребенникова И.В. Основы семейной жизни: Учеб. пособие для ст. - в педагогических институтов. -М.: Просвещение, 1991. - 158 с., С. 24-28
9. Марковская И.М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми. СПб., 2002. - 243 с.
10. Семенова Ф.О., Семенова М.Д. Психологические особенности влияния семьи на формирование образа мира ребенка / Семенова Ф.О., Семенова М.Д. // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. 2015. № 11 (129). С. 282-285.
11. Семенова Ф.О., Боваева А.В. Категория детности в проблемном поле психологии семьи // Семья и личность: проблемы взаимодействия. 2019. № 13. С. 114-120.